

Faster Ploug: Rottejomfru, eller bare en gammel tante?

Det synes å være en konvensjon blant Henrik Ibsens biografer at faster Ploug, den gamle kvinnen som flyttet sammen med familien Ibsen til Venstøp i 1835, skal ha inspirert til utformingen av karakteren Rottejomfruen i *Lille Eyolf*. Hvor kommer egentlig denne historien fra? Er den troverdig? Og hvem var egentlig faster Ploug?

En bok som skiller seg ut når det gjelder å innhente og behandle kilder for Ibsens genealogi er Høgvoll og Bærlands *Henrik Ibsen – Herregårder, kammerherrer, godseiere og proprietærer*. Den lille boken er et nybrottsarbeid, som tett på kilder som folketellinger og kirkebøker gir oss et tydelig bilde av familien Ibsens sosiale posisjon, med vekt på morssiden av familien. En av de personer den lille boken utvider vår forståelse av, er den myteomspunnede Kirstine Ploug, bedre kjent som faster Ploug.

Kirstine Catharine var datter av Marichen Barth fra Kragerø og sagbruksforvalter Diderik Altenburg på Ulefoss. "(...) Mer privilegert gikk det ikke an å bli på Ulefoss på den tiden", skriver Høgvoll og Bærland. (Høgvoll og Bærland 1996 s. 37) Til Kirstines dåp, hadde hun prominente faddere som Andreas Rougtvedt, som var fogd i Nedre Telemark og Bamble, forhenværende jernverksforvalter Bomhoff, og datter av daværende jernverksforvalter Bowman. Kirstine var eldste datter i en søskenflokk på fem, hvor fire barn levde opp. Da hennes yngre bror, Johan Andreas (Henrik Ibsens morfar) ble døpt, var også jernverksforvalteren og fogden tilstede som faddere. (Høgvoll og Bærland 1996, 35)

Kirstines far, Diderik døde i 1766, og moren Marichen giftet seg igjen med Engebret Christopher Blom Bomhoff på øvre Eie. Selv om han da ikke lenger var yrkesmilitær, ble han fremdeles kalt "Fenrik" Bomhoff. Kirstines nye stefar hadde enerett til korntransport langs landeveien i et av strykene i Telemarkskanalen. Et par år etter bryllupet døde Kirstines mor, og to år etter døde den yngste søsteren hennes også. (Høgvoll og Bærland 1996, 37)

Enkemann Fenrik Bomhov satt igjen med ansvaret for fem barn på øvre Eie ved Ulefoss. I søskenflokken er Kirstine den eldste på ni år, og blir sendt til sine slektninger i Kragerø. Så langt i livet hadde barnet Kirstine mistet en fire år gammel lillebror, sin far, sin mor og deretter sin lillesøster.

Hun blir konfirmert i Kragerø, og hun gifter seg der 29 år gammel med Claus Plom Ploug. I følge en fotnote hos Bergwitz skal Plom Ploug ha livnært seg som bokbinder

(Bergwitz 1916, 52, note), men blant nålevende etterkommere heter det at han var skipper, huseier og drev en liten forretning i Kragerø. (Jarre 1996, upublisert)

Sammen fikk de fire barn. Tre av dem vokste opp. Claus døde like før århundreskiftet, etter bare ti års ekteskap. (Høgvoll og Bærland 1996, 41) Kirstine er da 39 år, og tvinges til å selge det meste av sine eiendeler for å betale gjeld. I folketellingen fra 1801 kan man lese at Kirstine bor sammen med sin fire år gamle datter hos hennes rike bror Johan Andreas Altenburg i Skien, altså Henrik Ibsens morfar, og at hun ”lever af Almisse.” (Høgvoll og Bærland 1996, 41)

Dette er den nokså deprimerende historien om Kirstine Ploug – så langt det synes som de troverdige primærkildene kan fortelle oss. Det vil si hun dukker også opp igjen i folketellingen av 1835. Da er hun bosatt sammen med familien Ibsen, men nå står det ikke lenger at hun lever av almisser ved siden av navnet hennes, men at hun er ”vanvittig.”

Ut over dette, og en annonse satt inn av Knud Ibsen i *Ugeblad for Skien og Omegn* den 26. april 1837 som forteller at Kirstine ”ved en rolig Død hensov,” har ikke jeg funnet flere skriftlige kilder som belyser hennes liv. Det er så langt ingenting som tyder på at Kirstine skulle ha livnært seg av å drepe rotter. Tvert imot, kan vi kanskje si, forteller hennes biografi om en kvinne fra standssamfunnets definitivt øvre sjikt som det på tross av forutsetningene gikk forferdelig dårlig med.

Frøken Blom

Ibsen-biografiene baserer seg som oftest ikke på disse skriftlige kildene når de forteller om Kirstine Ploug, men på en muntlig tradisjon. Som så mange andre historier fra Ibsens barndom, er det Oskar Mosfjeld som er den første som har formidlet også denne, i boken *Henrik Ibsen og Skien*. Mosfjeld hevder at Kirstine en tid drev et sjømannshjem i en av Sørlands-byene. Der skal hun ha blitt forlovet med en ”kaptein S.” fra Skien, men kapteinen forlot henne – og fra da av var hun ”halvtullet.” Galskapen medførte at ”barna ble satt bort til fremmede, og Ibsens på Venstøp tok seg av henne,” skriver Mosfjeld. (Mosfjeld 1949, 233) Han skriver også at hun ble kalt ”Faster” av barna i huset, og at hun gikk med merkelige klær og lå gjerne med hatt på i sengen. Videre ertet Ibsen-barna henne. De syntes særlig det var fornøydlig å lokke den gamle damen ut ved å fortelle henne at gamlekjæresten, kapteinen stod utenfor og ventet på henne. Mosfjeld har også fått rede på at Kirstine ofte kunne stå ”ute i

mørket og rope med klagende stemme på sine barn som hun ikke visste hvor var blitt av.” De detaljerte opplysningene har Mosfjeld fått etter ”meddelelse av frk. Claudia Blom.”(Mosfjeld 1949, 233, note)

Den muntlige kilden, Claudia Blom, var ikke en samtidig av Kirstine Ploug. Hun ble født i 1846, altså ni år etter at Kirstine døde på Venstøp. Hun var datter av Cappelens forvalter Johan Valentin Blom jr. og Marie, og hun ble boende ugift sammen med sin mor og sin søster på Gråten, like syd for Skien. Mens andre deler av Blom-familien beholdt penger og posisjoner gjennom skiftende tider, livnærte de to Blom-frøknene på Gråten seg av syng og strikking, i følge folketellingen fra 1900. Claudia Blom døde i 1929. Det svekker kanskje fortellingens troverdighet at det går mer enn 20 år fra hun blir intervjuet av Oskar Mosfjeld til han publiserer disse fortellingene, men på den annen side er faktisk Blom perifert i slekt med Ibsen. Johan Valentin Blom jr. var gift med søsteren til Henrik Ibsens oldemor. (Høgvoll og Bærland 1996, 61)

Einar Østvedt var i harnisk over Mosfjelds bok, og i Østvedts eget eksemplar - som i dag befinner seg i Ibsensamlingen i Skiens bibliotek – er det særlig gamle frk. Claudia Blom kritikken går ut over: ”Store deler av Mosfjelds argumentasjon bygger på muntlige utsagn fra gamle kvinner, frk. Claudia Blom (moren: Marie Blom) [...] Dette gir sterk, ja, farlig slagside!!” (Østvedt 1950-tallet, upublisert)

På tross av Østvedts kraftige innvendinger mot Mosfjelds muntlige kilder er han tydeligvis uavkortet enig med frøken Blom på akkurat dette punktet. I boken *Henrik Ibsen – studier og streiftog* gjengir Østvedt hele denne muntlige tradisjonen, med sjømannshjemmet, den mystiske kaptein S. fra Skien og hennes påfallende oppførsel og antrekk.

Det er i dag naturlig nok vanskelig å etterprøve frøken Bloms fortelling, men på et par viktige punkter er den litt vanskelig å ta for god fisk. Både Mosfjeld og Østvedt er altså enige om at Kirstine Ploug drev et sjømannshjem et sted på Sørlandet, og at hun der møtte den mystiske kaptein S. som drev henne til vannvidd da han forlot henne. På grunn av denne galskapen ble barna hennes sendt bort til fremmede, og ”i denne fortvilte situasjon var det at Knud Ibsen besluttet å ta seg av henne,” skriver Østvedt (Østvedt 1978, 96). Men Knud Ibsen var jevngammel med Kirstines yngste datter! Antakelig overtok han ikke ansvaret for konas tante før han flyttet inn i Altenburggården. Kirstine Ploug hadde da passert 70 år. Vi kan ikke dermed avvise at Kirstine forlot sin brors hus i noen år mellom 1801 og 1830 for å prøve seg som vertinne for et sjømannshjem, og at hun da ble sveket, forrykt og fratatt omsorgen for

barnet, men lille Nicoline ble ikke ”satt bort til fremmede.” (Østvedt 1978, 96) Kirstine Plougs egen biografi eksemplifiserer at det normale i det tidlige 1800-tallets norske borgerskap var å fordele barn blant egen familie. Slik ble Kirstines datter Anne Marichen satt bort til hennes halvonkel, Bertel Engebretsen Bomhoff på Ulefoss. Hun giftet seg i 1816 med skipsbyggemester Morten Kieddelsen fra Arendal. Kirstines sønn Diderik tilbrakte ungdomstiden hos Hans Michael Hals og Maria Rougtvedt i Skien. (Høgvoll og Bærland, 1996, 43) Følgelig er det lite sannsynlig at Kirstine ofte stod ute i mørket og ropte på dem. Om den vanvittige 70 år gamle enkefru Ploug lot seg lure ut av Ibsen-barna for å hilse på gamlekjæresten kan sikkert tenkes, men her henger i hvert fall ikke *hele* historien i hop.

Ser vi litt stort på det, kan det vel kanskje hevdes at fortellingen basert på de skriftlige primærkildene har en lignende dramaturgi som den muntlige tradisjonen formidlet av frøken Blom. Kirstine drev riktignok ikke et sjømannshjem, men bestyrte kanskje bokbinderiet eller de andre forretningene til ektemannen. Virksomheten lå riktignok ikke på Sørlandet, men i nabobyen Kragerø. Deretter sviker (eller dør) ektemannen (eller forloveden), og fra da av var hun avhengig av andres hjelp.

Den muntlige historien er kanskje mer levende enn den som utelukkende baserer seg på primærkilder, men den mørklegger ytterligere Kirstine Plougs triste biografi.

”Skræmsels-merke i barnehugen”

Som nevnt innledningsvis nøyer ikke biografene seg med denne dystre, muntlige tradisjonen når de skal fortelle om Kirstine Ploug. Svært ofte tilføyes at hun også var forbildet for utformingen av Rottejomfruen i *Lille Eyolf*. Tilsynelatende finner vi ikke denne koblingen verken i den muntlige overleveringen eller i de skriftlige kildene. Hva er det da denne forestillingen egentlig baserer seg på?

I det omfattende materialet etter Koht ved Nasjonalbiblioteket i Oslo, finnes det blant mye annet en mappe som heter ”Diverse papirer ad Henrik Ibsen.” I denne mappen, som for eksempel også inneholder notatene fra samtalen med Ibsens søster Hedvig Stousland, finner man en enslig, liten lapp hvor det står skrevet: ”Lille Eyolf. Rottejomfruen, sjå Fylkesmuseet for Telemark og Grenland, s. 18 – 19.” (Koht 1920-tallet, upublisert)

Antakelig henviser Koht her til *Fylkesmuseet for Telemark og Grenlands årsskrift* fra 1921 – 22, men i tilfellet er ikke sidetallet som oppgis helt riktig. Omtalen av inntaket av personalhistoriske gjenstander i løpet av 1921, står nemlig omtalt på side 16 i årsskriftet. Her kan man lese at museet har mottatt en ”Empirekjole av sirts, tilhørt ”Faster Ploug”, iflg. traditionen Ibsens model til ”Rottejomfruen”. (Fylkesmuseet for Telemark og Grenland 1922, 16) I museets håndskrevne protokoll over inntak i 1921, heter det likeledes at kjolen ”Hev høyr til ”faster Ploug”, Ibsens modell til ”Rottejomfruen”.” (Berge 1921, upublisert)

Det er museets Rikard Berge som har registrert inntaket i protokollen. Den forteller videre at gjenstanden ble kjøpt inn fra ”frk. Brønlund” i Porsgrunn, det vil høyst sannsynlig si Anna Brønlund, datteren til Henrik Ibsens kusine, Hanna, født Stenersen. Knud Ibsen forteller i brevet til Henrik fra 1875 at han har mottatt *Keiser og galilæer* av Brønlund. (Ibsen, Bergljot 1948, 73-74) Antakelig refererer han her til frk. Brønlunds far, seilmakermester og fabrikkbestyrer Rasmus J. Brønlund. Sammen med kjolen kjøpte museet rokken og noteheftet til Ibsens mormor, og en tegnebok som har tilhørt Ibsens tante på morssiden. Frk. Brønlund fikk betalt 500 kroner for dette i 1921.

Dette er det tidligste dokumentet jeg har funnet om at Kirstine Ploug var ”modell” for Rottejomfruen. Det er ikke en publisert påstand, men den noteres i museets inntaksprotokoll, som igjen leses av Koht.

Jeg vet ikke hvor langt i prosessen Koht var med sitt andre bind av Ibsen-biografien da Gerhard Jynges artikkel ”Hvem var den ”flyvende Hollænder” i ”Vildanden”?” stod på trykk i *Tidens Tegn* nr 66 i 1928. Så vidt jeg kan bedømme, er Jynges artikkel den første masseproduserte påstanden som kan minne oss om at faster Ploug inspirerte til Rottejomfruen. Kohts bok kommer året etter. Jynge skriver:

Der var i Ibsens hjem en kvinne, som ikke hørte familien til, men som denne hadde tat sig av. Hun var litt rar av sig, og når hun gikk på gaten samlet hun gjerne en hale efter sig av gateunger, som forfulgte henne med tilropet: ”Rottejomfruen – Rottejomfruen!” Hvor hun hadde fått det tilnavnet fra, vet ingen. Men så sent som op til ”Lille Eyolf” ser vi således at der går barndomsminner igjen i Ibsens diktning. (Jynge 1928)

Forfatteren av artikkelen het altså Gerhard Jynge. Hans farmor, Gerhardine Augusta ble født Hirschholm. Hun var 16 år eldre enn Henrik Ibsen. Gerhardine hadde selv tilbragt sine yngste år på Venstøp. Det finnes andre historier som tyder på at søsknene Hirschholm hadde kontakt med familien Ibsen etter at de som foreldreløse flyttet til tanten på Nordre Brekke. Dette styrker anekdotens troverdighet, men det er verdt å legge merke til at enkefru Ploug ikke

opptrer som en rottefanger. Barna markedsfører ikke hennes tjenester, tvert imot, de mobber henne. Jynge nevner også at han ikke vet hvorfor hun ble kalt for dette.

Koht skriver i sin biografi fra 1929 følgende:

”Eit barndomsminne frå Skien var det som førde ”Rottejomfruen” inn i stykke, - ”frøken Varg” eller ”moster Ellen” som Ibsen fyrst hadde tenkt å kalle ho; det var ei ”faster Ploug” som hadde bore dette oppnamne og hadde sett det lokkande skræmselsmerke i barnehugen.” (Koht 1929, 358)

Nøyaktig hva Koht mener med dette er uklart, men han hevder i hvert fall eksplisitt at faster Ploug ble kalt for Rottejomfruen. I sin omarbeidede biografi fra 1954, holder Koht fast på sin versjon. Han har tydelig redigert avsnittet, men kun føyd til en parallell til Ulrik Brendel, og slik på sett og vis tonet ned den biografiske inspirasjonen. Mosfjelds muntlige tradisjon (fra frøken Blom) har tydeligvis ikke fristet ham til å utdype informasjonen. Hvis jeg forstod lappen i håndskriftssamlingen rett, er Kohts referanse museets inntak, men påstanden styrkes av Jynge.

”En saadan Person”

I 1949 sementeres denne forestillingen ytterligere, gjennom Oskar Mosfjelds omfattende bok *Henrik Ibsen og Skien* (Mosfjeld, 1949) Mosfjeld skriver på samme sted som han presenterer frøken Bloms muntlige tradisjon at ”Faster ble hun kalt, ikke bare av sin virkelige niese fru Ibsen, men også av barna i huset. Uvisst av hvilken grunn bar hun også oppnavnet ”Rottejomfruen”.” (Mosfjeld 1949, 233)

Mosfjelds kilde er tilsynelatende verken Koht, Jynge eller Blom, men *Dagbladet*. Han skriver nemlig at Ibsen selv ”har fortalt at faster Ploug var modell for Rottejomfruen,” (Mosfjeld 1949, 232) og kilden han refererer til er et intervju med Ibsen i *Dagbladet* nr 373 fra 1894. Bakgrunnen for intervjuet var at Georg Brandes og Nils Kjær hadde begge i sine anmeldelser av stykket nevnt rottefangeren i Hameln som et forbilde for Rottejomfruen. Mosfjeld gjengir ikke intervjuet in extenso, men han gjenforteller ganske presist hva dikteren forteller om den egentlige inspirasjonen til skikkelsen. (Mosfjeld 1949, 233) Slik gir han leseren muligheten til å avsløre at konklusjonen skyldes en dårlig lesning av *Dagbladets* intervju. Ibsen nevner mer eller mindre tilfeldig eufemismen ”faster” i en bisetning, og dermed setter han tilsynelatende i gang en assosiasjonsrekke som kopieres fra biografi til

biografi, og til og med får Telemark Museum til å plassere tøyrotter i det man gjetter på kan være stakkars, vanvittige Kirstine Plougs rom i Ibsens barndomshjem på Venstøp.

Det *Dagbladet* skrev om saken i 1894 er følgende:

Vi spurte Digteren om "Rottejomfruen" virkelig var en Reminiscens fra hans Goethelæsning.

- Nej, det er den ikke, svarede Digteren. Jeg kjender ikke Goethes Digt.

Vistnok kjender jeg Hamelnsagnet; men det, jeg har brugt til Forbillede, er Erindringer fra Skien om en saadan Person, som kaldtes for "Rottejomfruen"; hun kaldtes forresten "Faster" ogsaa. Forresten har man ogsaa andre Steder havt lignende Figurer.

- I Bergen var der ogsaa en saadan "Rottejomfru", som Gadegutterne raabte efter; det var netop i den Tid, Doktoren var Sceneinstruktør ved Bergens Teater...

Digteren studsede, som om han et Øjeblik ledede efter i sin Hukommelse ...

- Ja, sa han; det er meget mulig, at jeg ogsaa derfra har noget af Ideen... Men, som sagt, fra Skien husker jeg bestemt Skikkelsen. (HU XIX 203-204)

Hvordan dette kan leses som at Kirstine Ploug er modell for Rottejomfruen i *Lille Eyolf* forblir en gåte for meg. Ibsen har snarere noe helt annet på hjertet her. Her er det ikke en faster som kalles for Rottejomfruen, men tvert imot en rottefanger som man også kalte for Faster.

Uttrykket "en saadan Person," tilføyelsen "Forresten har man ogsaa andre Steder havt lignende Figurer" og ikke minst at Ibsen vurderte om han kanskje også hadde noe av ideen fra tiden i Bergen - alt dette tyder på at han snakket om kvinner som drev profesjonelt med skadedyrbekjempelse, snarere enn grandtante Kirstine Ploug. At den lokale rottefanger i Skien også ble kalt for "Faster" er i hvert fall et svært tynt grunnlag for å hevde at Marichen Ibsens (*ikke* Henriks) faster ble kalt Rottejomfruen.

På tross av sine generelle innvendinger mot boken *Henrik Ibsen og Skien*, er Østvedt ikke bare enig i Mosfjelds fremstilling av Kirstine Plougs biografi, men også i hans underlige lesning av Ibsens uttalelser til *Dagbladet*. Østvedt skriver i *Henrik Ibsen – barndom og ungdom* at Ibsen i intervjuet "erkjente (...) at han hadde brukt Faster Ploug som modell." (Østvedt 1973, 199) Østvedt skriver videre at...

"... når Ibsen-barna på Venstøp kalte Faster Ploug for "Rottejomfruen," kan det ikke være noen tvil om at de var fortrolige med det tyske sagnet om rottefangeren i den prøyssiske byen Hameln, som i 1284 fikk lokket 130 dansegale barn til å løpe bort fra byen, som de aldri kom tilbake til." (Østvedt 1971, 199).

Her spinner Østvedt videre på Mosfjelds spekulasjoner. Østvedt konstaterer at Ibsen-barna kalte grandtanten på loftet for Rottejomfruen, og dette beviser ("kan [...] ikke være noen tvil om") at barna på Venstøp kjente til sagnet om rottefangeren fra Hameln.

Robert Ferguson er en av dem som senere refererer til denne tradisjonen. Han hevder at det var Kirstine Plougs erfaring med å bli ”forrådt av en svikefull elsker” som gjorde henne til modell for Rottejomfruen. (Ferguson 1996, 18) Han skriver senere at Rottejomfruen har ”sin fysiske skikkelse etter Faster Ploug,” og at hun var senil. (Ferguson 1996, 404)

Hans Heibergs biografi ... *født til kunstner* utmerker seg i denne sammenhengen. Han forholder seg åpenbart ikke til noen av tradisjonene, men har sin særegne lesning av *Dagbladets* intervju. Heiberg ser Rottejomfruen som et fremmedelement som setter i gang handlingen i stykket. ”Som utløsende person har han valgt den gamle historien han har hørt i barneårene i Skien, om rottejomfruen, en lokal utgave av Rottefangeren fra Hameln.” (Heiberg 1968, 282)

Den nyeste referansen til intervjuet i *Dagbladet* kom så sent som i 2009. I kommentarbindet av Henrik Ibsens skrifter bind 9, refererer man til at Ibsen sier til avisen at han bestemt husket skikkelsen fra Skien, og føyer til i neste setning at ”kvinnen het Kirstine Cathrine Ploug [...]” (HIS 9k, 371) Deretter gjentas fortellingen fra Mosfjelds muntlige kilde, om kapteinen som gjorde henne mentalt forstyrret, om barna som ble satt bort til fremmede, osv. osv.

Så vidt jeg kan bedømme, er dette så langt det er mulig å gå tilbake i kildene for å undersøke historien om Kirstine Ploug og Rottejomfruen, og konklusjonen er at det i følge Rikard Berge ved Fylkesmuseet for Telemark og Grenland eksisterer en ”tradisjon” for å betrakte Kirstine Ploug som modell til Ibsens rottejomfru. Det er verdt å tenke på at dette er riktignok 84 år etter at Ploug døde, men det er kun 27 år siden *Lille Eyolf* kom ut. Berges kilde er rett nok kun perifert i familie med Ploug, men hennes far har i hvert fall hatt en viss kontakt med Knud Ibsen. Når historien også har en tradisjon i familien Jynge, så har man unektelig et visst grunnlag for å hevde at forestillingen om at Rottejomfruen skulle ha blitt til etter inspirasjon fra Kirstine Ploug kommer fra troverdige kilder. Man kan derfor selvsagt velge å feste lit til det Rikard Berge kaller en tradisjon. Den tradisjonen har utvilsomt blitt styrket av Koht, Mosfjeld, Østvedt, Ferguson med flere. Men etter min vurdering står den likevel i strid med Ibsens egne ord om at det ikke var *Goethes* rottefanger, men en ”saadan Person” fra Skien han brukte til forbilde for Rottejomfruen.

Bekjempelse av skadedyr

Ibsens uttalelse til *Dagbladet* minner oss om at ”en saadan Rottejomfru” først og fremst er en yrkesbetegnelse. Det kan derfor være relevant å undersøke hva som kjennetegnet dette yrket på 1800-tallet. Det kan kanskje bidra til å gi oss en kontekst som den mystiske skikkelsen i *Lille Eyolf* kan forstås i lys av. Hvis dette virkelig er grandtante Kirstine Ploug, hvilket kostyme er det gamle Ibsen ikler henne?

I 1898 – fire år etter *Lille Eyolf* kom ut – utgav Ike Matthews boken *Full Revelations of a Professional Rat-Catcher, after 25 Year's Experience*. I boken forteller Matthews om teknikkene han bruker som rottefanger, og han gir også noen glimt fra en rottefangers liv.

Rottefangerens virke handler selvsagt om å utrydde rotter. Ikke overraskende anbefaler han rett og slett å bruke rottefeller med stål-fjær, antakelig formet som en liten revesaks. Et alternativ er å identifisere hvor rottene kommer inn i bygningen (det er som oftest ved utette overganger mellom kloakkrør), så jager man rottene tilbake i kloakken ved hjelp av tamme ildere og reparerer røret. Utfordringen er da å få betalt av oppdragsgiveren når man ikke kan vise til en eneste død rotte. Derfor anbefaler Matthews at man først sørger for å ta livet av noen rotter som man kan vise frem. Rottefangeren jobber sammen med både ildere, mungoer og ikke minst hunder. Ofte må rottene fanges levende. Rottefangeren kan da selge dem videre til godseiere på landet som vil trene sine fox-terriere, eller han kan selge dem til hundekaper i såkalte rat-pits, sirkelformede baner, hvor konkurransen går ut på å se hvor raskt hunder kan drepe et bestemt antall rotter. Det å ha samlet rottene levende i bur kan også være nyttig som et utpressningsmiddel. Vil ikke oppdragsgiveren betale det han skal, kan rottefangeren slippe dem løs igjen.

Det er interessant å sammenligne Matthews' beskrivelser av sitt yrke med den karakteren Ibsen fremstiller gjennom Rottejomfruen. Det er ytre trekk som helt klart stemmer overens, hun arbeider om natten sammen med sin lille hund for å hjelpe folk til å kvitte seg med rottene i huset. Men mer påfallende er faktisk alle løgnene hun forteller om jobben sin. For det første sier hun at hun vil ”gjøre vel imod de stakkers små” (HIS 9, 410), mens sannheten er selvsagt at hun dreper dem. Metoden hun benytter seg av er heller ikke særlig typisk en 1800-talls rottefanger. Hun forteller at hun binder en snor i halsbåndet på hunden, og så går de rundt huset tre ganger mens hun spiller på munnharpe. Matthews ville gått langt mer stillferdig til verks, fra loft til kjeller. Han ville heller ikke lokket på rottene, men tvert imot jaget dem. Mopsemand biter ikke i hjel rottene, ”Å langt ifra!” (HIS 9, 414), men

hypnotiserer dem til å følge etter ned til vannet og legge på svøm etter båten. Hun påstår også at rottene er redde for vann, mens Matthews faktisk lette langs elvebredden og i kloakken da han skulle finne levende rotter til hundekampene. Rotter er gode svømmere, og de har gjerne reir nært vann.

Den tilsynelatende mest åpenbare bløffen, at hun spilte på munnharpe samtidig som hun vrikket båten, finnes det en forklaring på. Selv om det ikke problematiseres, står det i kommentarene til *Lille Eyolf* at munnharpe er et instrument som man må holde med den ene hånden og slå på stålfjæren med den andre. (HIS 9k, 454) Selv om man bare bruker en hånd for å ”vrikke” en båt, mangler Rottejomfruen tilsynelatende en hånd til munnharpen. Instrumentet Rottejomfruen spiller på er kjent fra folkemusikktradisjonen i Telemark, hvor enkelte virtuoser klarte å slå stålfjæren med tungen. Teknikken er utdødd i Norge, men finnes fremdeles i Sibir.

Det viktigste poenget er likevel i denne sammenhengen rottefangerens sosiale status. Ike Matthews skriver følgende:

The Rat-catcher has also some very dirty jobs to do sometimes. Often he has to go under all sorts of cellar floors, both wet and dry, but the majority of places are very wet and dirty, for the Rats nearly always come out of some filthy drain, and very often near a water-closet, the abominable smell arising from these places being sufficient to cause a fever. (Matthews 1898, 52 – 53)

Hvordan et slikt yrke kan gi assosiasjoner til Ibsens grandtante Kirstine Ploug er ikke helt innlysende. Sagbruksforvalterens datter fra Ulefoss, søster av søkkrike Johan Altenburg, fikk sin porsjon av elendighet i løpet av livet, men hvorfor så mange Ibsen-biografer knytter henne til den motbydelige skikkelsen Rottejomfruen i *Lille Eyolf* blir ikke mindre gåtefullt etter at man har satt seg inn i virksomheten som rottefangere på 1800-tallet faktisk drev.

En demon

Velger man å ignorere Ibsens egen uttalelse, og heller feste lit til tradisjonene i familiene Brønlund og Jynge, er det kanskje naturlig å spørre seg hvilke egenskaper ved Kirstine Ploug man kan finne igjen i karakteren Rottejomfruen. Eller er det omvendt man burde lete, altså søke etter hvilke egenskaper ved Rottejomfruen som kan minne oss om den historiske skikkelsen Kirstine Ploug? Etter mine vurderinger leder spekulasjoner av denne typen på ville

veier. Det åpner tilsynelatende opp diktningen som en kilde til biografien, og det kan diktningen aldri være. Karakteren Rottejomfruen vil uansett aldri kunne fortelle oss noe mer om Kirstine Ploug, og Kirstine Ploug vil aldri kunne fortelle oss noe om Rottejomfruen.

La oss likevel gjøre et forsiktig forsøk: Karakteren Rottejomfruen beskrives som liten og tynn og har en gammeldags kjole. Man kan faktisk finne ut om det virker treffende for den historiske personen Kirstine Ploug, siden Telemark Museum kjøpte kjolen hennes av frk. Brønlund i 1921. Margit Sauar går inn i denne materien i artikkelen ”The Rat-Wife’s Dress” i boken *A Thing or Two About Ibsen* fra 2006, men hun forutsetter Mosfjelds lesning av *Dagbladets* intervju og Kohts observasjoner i museets protokoll, og ender opp med å kunne forklare hvorfor Kirstine Ploug ble kalt for Rottejomfruen; det skyldes det danske uttrykket ”rats in the attic” (Sauar 2006, 113) som betegner eldre mennesker som har utviklet senilitet, hevder Sauar.

Kjolen kan altså ligne, (selv om museets kjole er dekorert med hjerter, mens Rottejomfruens kjole er blomstret) men Ibsens øvrige beskrivelser av Rottejomfruen er umulig å knytte an til den historiske skikkelsen. Vi kan ikke si noe om Kirstine Ploug hadde ”hvasse, stikkende øjne,” (HIS 9, 409) eller om hun snakket i arkaiske vendinger. I løpet av hennes knappe 30 replikker i stykket, tilbyr hun sine tjenester, hun sier at hun er sliten, og hun forteller sin særegne versjon av en rottefangers virke. Dersom vi i det hele tatt kan stole på noe av det Rottejomfruen forteller oss, hadde hun en gang en kjæreste som druknet. Faster Plougs påståtte kjæreste fra frøken Bloms muntlige overlevering var riktignok sjømann, men det var jo sviket ved at han *forlot* henne som gjorde henne vanvittig – ikke at han druknet. Rottejomfruen fremstår kanskje som eksentrisk, men hun er absolutt ikke vanvittig – slik som folketellingen beskrev Ploug. Kanskje den gamle tanten kunne spille munnharpe med én hånd? Rikard Berge kjente til kun et fåtall virtuoser som behersket denne teknikken i Telemark på 1800-tallet. Mer sannsynlig er det at Ibsen kan ha sett teknikken på markedene i Skien. Koht hevdet de lignet i det at de begge ”hadde sett det lokkande skræmsels-merke i barnehugen,” (Koht 1929, 358) men hvor han har det fra forblir en gåte. Det forblir også gåtefullt hva han egentlig mente med dette. Likte de begge å skremme barn? Eller hadde de begge observert at barn kan føle seg tiltrukket av sin egen redsel?

Litteraturviternes forhold til Rottejomfruen er irrelevant for et biografisk studium som dette, men jeg vil gjerne kort nevne at Vigdis Ystad ser karakteren som en som står i forbund med ”mørkets krefter” (Ystad, 1996, 90), mens Nina Alnæs ser henne som en demon som springer ut av frustrert kvinnelig seksualitet. (Alnæs, 2003, 376). Skal vi fremdeles insistere på at hun

er et minne fra dikterens barndom? Og at hun delte mørkeloftet på Venstøp med ham fra 1835 til 1837?

Ikke en eneste kilde hevder at Kirstine Ploug arbeidet som rottefanger, kun at barna på Venstøp av uvisse grunner ertet henne med tilnavnet Rottejomfruen. Tenker man seg den litterære karakteren Rottejomfruen, uten de trekk som tilkommer henne i kraft av hennes yrke, uten hennes symbolske kvaliteter, uten hennes egenskap som en referanse til litteraturhistorien, og uten hennes funksjon som en mulig katalysator for stykkets tragedie – ja, da er det ikke mye igjen som kan minne oss om sagbruksforvalterens datter fra Ulefoss.

For meg ser det ut som om sammenblandingen av den historiske skikkelsen Kirstine Ploug og den litterære karakteren Rottejomfruen ikke fører til annet enn spekulasjoner som utydeliggjør biografien og lukker lesningen.

Litteraturliste

Trykte kilder

Alnæs, Nina S. 2003. *Varulv om natten – Folketro og folkediktning hos Ibsen*. Oslo, Gyldendal

Bergwitz, Joh. K. 1916. *Henrik Ibsen i sin avstamning norsk eller fremmed?*. Kristiania og København, Gyldendalske boghandel

Ferguson, Robert 1996. *Henrik Ibsen – mellom evne og higen*. Oslo, Cappelen

Fylkesmuseet for Telemark og Grenland 1922. *Aarsskrift*. Skien, Oluf Rasmussens boktrykkeri

Heiberg, Hans 1968. ”... født til kunstner” – *Et Ibsen-portrett*. Oslo, Aschehoug

HU XIX

HIS 9

HIS 9k

Høgvoll og Bærland 1996. *Henrik Ibsen – Herregårder, kammerherrer, godseiere og proprietærer*. Ulefoss, Nome Antikvariat

Ibsen, Bergljot 1948. *De tre*. Oslo, Gyldendal

Ibsen, Knud 1837. "Dødsfald" *Ugeblad for Skien og Omegn* 26. april

Jynge, Gerhard 1928. "Hvem var den flyvende Hollænder i Vildanden" *Tidens Tegn* nr 66

Koht, Halvdan 1928 *Henrik Ibsen – Eit diktarliv, fyrste bolken – trong og trengsle 1828 – 1866*. Oslo, Aschehoug

Matthews, Ike 1898: *Full Revelations of a Proffesional Rat-Catcher, after 25 Year's Experience*. Manchester

Mosfjeld, Oskar 1949. *Henrik Ibsen og Skien*. Oslo, Gyldendal

Sauar, Margit 2006. "The Rat-Wife's Dress" *I: A Thing or Two About Ibsen*. Oslo, Andrimne

Ystad, Vigdis 1996. " – livets endeløse gåde" – *Ibsens dikt og drama*. Oslo, Aschehoug

Østvedt, Einar 1978. *Henrik Ibsen – Studier og streiftog*. Skien, Oluf Rasmussen

Upubliserte kilder

Berge 1921, upublisert: Rikard Berges notater i Telemark Museums protokoll over inntak i 1921

Jarre 1996, upublisert: Ivar Jarres brev til museumsansatt Ingrid Nordhagen 25/09-1996, Telemark Museum

Koht 1920-tallet, upublisert: Kohts notater fra Nasjonalbiblioteket: Koht, Ms. Fol. 3704:5

Østvedt 1950-tallet, upublisert: Østvedts notater i hans eksemplar av Mosfjelds *Henrik Ibsen og Skien* i Skien bibliotek